

Wykorzystanie obrazu w katechezie. Uwarunkowania psycho-społeczne oraz dydaktyczne

Współczesny rozwój techniki, a zwłaszcza pojawienie się środków audiowizualnych, wpływa pozytywnie na rozwój edukacji szkolnej i religijnej. Jednym z istotnych elementów współczesnego przekazu katechetycznego stał się obraz. Katecheta wykorzystuje ilustracje, aby urozmaicić oraz wzmocnić proces edukacyjny dzieci i młodzieży, a jednocześnie poszerzyć zakres komunikacji katechetycznej. Nauczyciele coraz częściej i chętniej sięgają po nowe środki przekazu, dostrzegając w nich możliwość efektywniejszego przekazu wiedzy. Przekaz wiedzy w tej formie z łatwością przyciąga uwagę, pobudza emocje i zachęca do działania, przez co angażuje całego człowieka, odwołując się równocześnie do jego zmysłów, inteligencji i uczuć¹. Aby lepiej zrozumieć wartość wykorzystywanych obrazów w nauczaniu, warto głębiej spojrzeć na uwarunkowania psycho-społeczne, w których rozwijają się katechizowani.

Charakterystyka psycho-społeczna katechizowanych

Współczesna epoka, jak często się podkreśla, staje się audiowizualna. Oznacza to, że człowiek komunikuje się już nie tylko za pomocą słowa, ale wykorzystuje także obraz, ilustrację, znak czy symbol. Rodzi to trzy rodzaje wpływu na człowieka: bezpośredni, obejmujący całą sferę doznań intelektualnych i emocjonalnych; kumulatywny, który jest zasadniczo niedostrzegalny i charakteryzuje się mechanizmem drażenia; oraz podświadomy, polegający na swoistej penetracji psychiki. Taki różnorodny wpływ środków audiowizualnych na

¹ Por. A. Królikowska, *Dydaktyka obrazu*, Kraków 2000, s. 6.

człowieka powoduje zaspokojenie jego potrzeb psychicznych i ma ogromny wpływ na jego rozwój². Każdy z nas otoczony jest wielką liczbą obrazów, które tworzą jego specyficzne środowisko, zwane często ikonosferą. Etymologia wskazuje na dwa słowa pochodzące z języka greckiego: *eikon* – obraz i *sphaira* – środowisko. Ikonosfera jest zatem środowiskiem obrazu. Reasumując, można powiedzieć, że ikonosfera jest tym środowiskiem człowieka, które odznacza się dominacją obrazu³. Obecnie zauważyć można pewne zastępowanie kultury słowa wszechobecną kulturą patrzenia i obrazu⁴. Tak szeroko rozumiana kultura patrzenia i obrazu staje się obecna również w przestrzeni języka religijnego, komunikacji interpersonalnej oraz kontaktu człowieka z Bogiem. Źródłem dla tworzenia tego rodzaju języka przekazu w katechezie jest niewątpliwie Biblia. W niej znajdziemy inspirację dla wyrażenia uczuć człowieka w relacji do Boga, gesty i symbole liturgiczne oraz próbę ukazania wielkości i mądrości Boga.

W pedagogice „obraz”, jak czytamy w *Słowniku pedagogicznym*, to *wizualna reprezentacja rzeczy, wydarzeń oraz idei, ukazująca je w sposób realny, tzn. adekwatny do rzeczywistości, lub symboliczny. Obraz spełnia ważną funkcję w pracy dydaktyczno-wychowawczej, służąc poglądowej prezentacji tych rzeczy i wydarzeń, których nie można uczniom ukazać w postaci realnej*⁵. Szczególnie istotnym będzie zatem tworzenie odpowiedniego dla katechizacji procesu wychowywania do rozumienia symbolu, właściwej interpretacji obrazu. Proces ten winien charakteryzować się ćwiczeniem umiejętności otwierania się na rzeczywistość, jaką niesie symbol czy obraz, a także uczeniem dostrzegania i wyrażania własnych relacji i uczuć w odniesieniu do Boga i drugiego człowieka za pomocą obrazu, gestu, znaku i symbolu⁶.

Jednym z podstawowych elementów procesu wychowania do rozumienia symbolu i obrazu jest wprowadzenie do aktualnej podstawy programowej kształcenia ogólnego w szkołach obowiązkowej edukacji medialnej. Jest ona rozumiana jako wprowadzenie uczniów w świat sztuki widowiskowej prezentowanej przez szeroko rozumiane

² Por. A. Zwoliński, *Obraz w relacjach społecznych*, Kraków 2004, s. 268.

³ Por. A. Lepa, *Pedagogika mass mediów*, Łódź 2000, s. 182.

⁴ Por. A. Zwoliński, dz. cyt., s. 22–24; G. Widmann, *Die Bilder der Bibel von Sieger Koder, Erschliessende und meditative Texte*, Ostfildern 2003, s. 230.

⁵ *Obraz*, w: Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.

⁶ Por. G. Widmann, dz., cyt., s. 230.

media⁷. Właściwie pokierowana edukacja w tym zakresie przygotowuje ucznia do krytycznego poznawania świata, rozwoju umysłu, który pomaga we właściwym opisie otaczającej rzeczywistości oraz komunikacji z tą rzeczywistością.

W tworzeniu procesu wychowania do rozumienia obrazu istotną rolę odgrywa spojrzenie na rozwój umysłowy dzieci i młodzieży w poszczególnych etapach edukacji. Jak wiemy, sam ludzki wzrok nie wystarczy, by rozpoznać otaczającą nas rzeczywistość. Umiejętność tę nabywa człowiek poprzez rozwój i właściwe wykorzystanie wszystkich zmysłów. W psychologii rozwojowej wyodrębnia się dwa nurty teoretyczne: modułarny i ekologiczny. Natomiast pewną kompromisową koncepcją jest tzw. podejście relacyjne. Podkreśla ona złożony charakter procesu spostrzegania u ludzi⁸. Zauważyć należy, iż już u dzieci w wieku przedszkolnym, wraz z rozwojem funkcji kory mózgowej, poszerza się skala przeżyć w kontakcie z innymi ludźmi, z obrazem i przyrodą. Zaczynają się rozwijać uczucia intelektualne, społeczno-moralne i estetyczne oraz wzrasta możliwość opanowywania swoich reakcji. Narządy zmysłowe (receptory), umożliwiające odbiór bodźców z otaczającego świata, są w wieku przedszkolnym już całkowicie ukształtowane. Doskonałą się jednak ich funkcje, łącznie z funkcjami odpowiadających im ośrodków (analizatorów) w korze mózgowej, co ma wpływ na rozwój procesów poznawczych. Czynności poznawcze, do których należą: spostrzeganie, mowa, uwaga, wyobraźnia, pamięć, myślenie małych dzieci – mają podłoże emocjonalne, a także mimowolny, odruchowy charakter⁹. Cechą charakterystyczną wyobraźni dziecka jest podatność na bodźce emocjonalne oraz żywość, lotność skojarzeń. Jest to jednak wyobraźnia głównie ogólnikowa, globalna i dopiero w następnych etapach rozwoju nabierze dokładności. Myślenie dzieci 3-letnich przechodzi z myślenia asocjacyjnego w myślenie ukierunkowane, które cechuje sytuacyjność, bezpośrednia łączność z działaniem i spostrzeganie tych obrazów, które aktualnie występują. Na dalszym etapie charakterystycznym dla wieku przedszkolnego jest myślenie konkretno-wyobrażeniowe. Dziecko może również dokonywać operacji myślowych, oderwanych od

⁷ Por. S. Dylak, *Media w szkole, media dla szkoły, szkoła dla mediów, Materiały Sympozjum Katechetycznego*, Poznań 2004.

⁸ Por. A. Zwoliński, dz. cyt., s. 20–21.

⁹ Por. A. Borowiec, *Aktywność społeczna*, w: *Podstawy psychologii, podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich*, red. W. Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona, Kraków 2005, s. 172–173.

bezpośredniego spostrzegania, wybiegając mową poza aktualną sytuację i działanie. W proces bezpośredniego, zmysłowego i emocjonalnego poznawania przez dziecko świata włącza się coraz bardziej wyobraźnia i mowa. Mowa podnosi na wyższy poziom wszystkie psychiczne funkcje dziecka, przyczynia się do rozwoju poprawnego myślenia, uwalniając je stopniowo od subiektywizmu¹⁰.

Warto zwrócić uwagę, że na tym etapie rozwoju zaczynają występować u dzieci początki myślenia abstrakcyjnego, wnioskowania, dowodzenia. W wieku przedszkolnym budzi się ciekawość poznawcza, czego wyrazem są pytania kierowane do dorosłych oraz potrzeba ruchu. Zainteresowania dzieci koncentrują się także na grach dydaktycznych, oglądaniu obrazków, słuchaniu opowiadań, audycji radiowych. W wykonywanych czynnościach ujawnia się poprawny rytm, płynność i harmonia ruchu. W tym czasie rozpoczyna się również budowanie własnego świata wartości, w którym niebagatelną rolę odgrywają wzorce społeczne z otoczenia¹¹.

Pogłębienie umiejętności myślenia, mowy, pamięci, wyobraźni, uwagi, operowania znakami i symbolami poprzez właściwy rozwój umysłowy następuje w kolejnych latach życia i edukacji, zwłaszcza na etapie uczenia się w szkole podstawowej. Uwaga dziecka rozwija się z mimowolności w kierunku dowolności, przejawiając zaczątkowe cechy woli i charakteru¹². Ważnym czynnikiem jest kierowanie uwagą dzieci przez nauczyciela, i to zarówno kształtowanie dowolnej uwagi uczniów, jak i podtrzymywanie ich uwagi mimowolnej. Rozwój spostrzeżeń przybiera formę umiejętności wyodrębniania poszczególnych elementów; jest to proces analizy przy jednoczesnej umiejętności uogólniania, scalania elementów – synteza spostrzeżenia.

Właśnie w tym okresie wraz z rozwojem analizy spostrzeżeńowej, tj. umiejętności wyodrębniania w spostrzeganych przedmiotach rozmaitych cech i własności, konstytuujących dany obiekt i stanowiących jego istotne składniki, zmienia się charakter wyobrażeń odtwórczych i wytwórczych dziecka. W procesie dydaktycznym oglądanie eksponatów roślin i zwierząt czy też żywych ich okazów, śledzenie serii obrazków statycznych przedstawiających fazy jakiegoś zdarzenia oraz recepcja filmów i widowisk teatralnych dla dzieci

¹⁰ Por. L. Wrona, *Aktywność poznawcza, Myślenie i rozwiązywanie problemów*, w: *Podstawy psychologii, podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich*, s. 117–127.

¹¹ Por. *Psychologia, Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, Gdańsk 2003, t. 1, s. 299–306; *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, s. 12.

¹² Por. *Psychologia, Podręcznik akademicki*, t. 1, s. 308.

– kształtuje umiejętność uważnego obserwowania przyrody i innych zjawisk otoczenia¹³.

Istotnym obszarem w rozwoju umysłowym dziecka jest pamięć i myślenie. Pamięć o cechach pamięci mechanicznej przekształca się w pamięć w coraz większym stopniu logiczną, posiadającą zdolność porządkowania i kategoryzowania informacji, a także ich zapisu. Myślenie dziecka przedszkolnego oraz jego procesy poznawcze ulegają przeobrażeniu. Myślenie staje się samodzielną wewnętrzną czynnością poznawczą, operującą pojęciami, realizowaną w słowach i przebiegającą zgodnie z zasadami logiki. Ta nowa postać myślenia zwana jest myśleniem pojęciowym, abstrakcyjnym, symbolicznym albo słowno-logicznym. Rozwój myślenia dziecka w tym wieku dokonuje się stopniowo, metodą interioryzacji czynności zewnętrznych (opartych na spostrzeżeniach i wyobrażeniach przedmiotów) i przekształcania się tych czynności w operacje myślowe. Do podstawowych czynności decydujących o przebiegu procesu myślenia zalicza się analizę i syntezę, abstrakcję, uogólnienia i wreszcie systematyzację. Na podstawie tych czynności myślowych tworzą się pojęcia.

Proces dydaktyczno-wychowawczy obejmuje również młodzież między 13. a 16. rokiem życia. Wiek ten charakteryzuje się ważną przemianą biologiczną, intelektualną i psychiczną, a jednocześnie silnymi zachowaniami konfliktowymi, co wiąże się z krytycznym spojrzeniem na otaczającą rzeczywistość. Również pod względem rozwoju poczucia estetycznego i odbioru sztuki, zwłaszcza obrazu, okres ten charakteryzuje się znacznymi napięciami. Młodzież przeżywająca kryzys tożsamości pragnie w różny sposób wyrazić swoje emocje. Aktywność swą skierowuje na obronę, a jednocześnie oczekuje wsparcia w tworzeniu pozytywnego autoportretu¹⁴. Budowanie właściwego autoportretu oraz obrazu świata i otaczającej rzeczywistości to także stawianie pytań natury egzystencjalnej, dotyczących sensu życia itp. Wielopłaszczyznowy rozwój młodzieży gimnazjalnej rodzi również różne, często negatywne, relacje interpersonalne. Wymagają one od wychowawców wiedzy, serca i zapału, właściwych metod pracy, a nade wszystko cierpliwości i mądrości, aby pomóc młodemu człowiekowi w kształtowaniu własnego autonomicznego wnętrza, w przechodzeniu od wychowania do samowychowania

¹³ Por. G. Mietzel, *Wprowadzenie do psychologii*, Gdańsk 1999, s. 118–120.

¹⁴ Por. *Psychologia, Podręcznik akademicki*, t. 1, s. 309–310; *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 49.

i w konsekwencji nawiązywania dojrzałych relacji osobowych ze społecznościami, w których żyją¹⁵.

Należy zauważyć, iż rozwój intelektualny wprowadza zmiany w harmonijnej wizji świata z dzieciństwa. *Młódzież zaczyna widzieć krytycznie otaczającą ją rzeczywistość, co powoduje zachwianie w świecie wartości. Próba budowania obiektywnej, krytycznej wizji świata i otaczającej rzeczywistości zderza się z niebezpieczeństwem relatywizmu moralnego. Młódzież w tym wieku przenosi charakterystyczne dla religijności dziecięcej właściwości, takie jak antropomorfizm, animizm i rytualizm magiczny. Antropomorfizm wyraża się w wyobrażeniu sobie Boga na sposób ludzki. Animizm w ożywianiu przedmiotów martwych i przypisywaniu im określonych zamiarów, a rytualizm magiczny – w magicznym traktowaniu obrzędów liturgicznych i religijnych¹⁶.*

Dla pełnego obrazu rozwoju katechizowanego konieczne jest również poznanie przemian, jakie dokonują się w dorastającym człowieku na etapie szkoły ponadgimnazjalnej. Edukacją w liceum lub szkole zawodowej objęta jest młodzież między 16. a 19. rokiem życia. *W tym okresie młodzi ludzie osiągają dojrzałość płciową, duży stopień wrażliwości, zwiększenie możliwości intelektualnych oraz przygotowują się do pełnienia roli człowieka dorosłego¹⁷.* Charakterystyczną właściwością tego okresu jest wzrost niezależności emocjonalnej oraz autonomia przy podejmowaniu decyzji i określaniu swego stosunku do wartości, zwłaszcza moralnych i religijnych, a także w spojrzeniu i ocenie otaczającego ich świata. Kluczowym zadaniem okresu adolescencji jest kształtowanie się własnej tożsamości. Podobieństwo cech biologicznych, psychicznych i społecznych sprawia, że młodzi ludzie w tym wieku reagują na wiele zjawisk podobnie. Można ich określić jako generację, która zdobywa samodzielność fizyczną i intelektualną, ale nie osiągnęła jeszcze pełnego rozwoju osobowego. Młodzi w tym okresie coraz rzadziej zadają pytania dotyczące istoty świata, nie chcą się zajmować sprawą jego zmiany i mniej są skorzy do buntu. Są zadowoleni z partnerstwa z rodzicami, chociaż niektórzy z nich woleliby, by rodzice byli mocni, prawdziwi, tacy, przeciwko którym można się buntować. Zdecydowana większość młodzieży jest nastawiona na osiągnięcie sukcesu materialnego bądź zawodowego.

¹⁵ Por. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 49.

¹⁶ Tamże, s. 50.

¹⁷ Tamże, s. 70.

Ceną takich postaw bywają stresy, napięcia, frustracje. Jednocześnie większość młodych ceni spokój wewnętrzny. Te dwie sprzeczne tendencje tworzą w nich pewną dynamikę niepokoju. Zintegrowana jest natomiast potrzeba niezależności i afiliacji z ludźmi. Młódzież nosi w sobie ponadto pragnienie prawdziwej miłości jako podstawy szczęścia rodzinnego¹⁸.

Czas kształcenia ponadgimnazjalnego to okres dochodzenia do autentycznej religijności. Najczęściej droga ta wiedzie przez różnego rodzaju kryzysy, trudności i wątpliwości. Proces ten dokonuje się najpierw przez odrzucenie świata religijności dziecięcej i praktyk religijnych ukształtowanych na bazie tejże religijności, po czym następuje względna równowaga psychiczna, sprzyjająca krystalizacji postaw religijnych. Niebezpieczną tendencją w świecie młodzieży jest pogłębiająca się dezorientacja względem różnych propozycji religijnych. Religia postrzegana jest jako sprawa prywatna poszczególnych osób, a zasady etyczne uzasadnia się poprzez odwoływanie się do praw ludzkich, a nie do objawienia Bożego. Młodzi, w imię własnej wolności, kontestują instytucje religijne, autorytet kościelny i ceremonie zewnętrzne oraz odrzucają moralność.

Postrzeganie u młodzieży jest o wiele bogatsze, dokładniejsze niż u dzieci, wielostronnie i świadomie ukierunkowane, zwłaszcza jeśli chodzi o treść spostrzeżeń. B. Inhelder i J. Piaget zwracają uwagę, że młodzież w okresie dorastania o wiele lepiej orientuje się w czasie i przestrzeni. Umie także przewidywać skutki podejmowanych sądów. W zakresie pamięci możemy mówić o większym posługiwaniu się pamięcią logiczną, choć często młody człowiek nie rezygnuje z pamięci mechanicznej. Na rozwój tzw. pamięci sensownej ma poważny wpływ werbalizacja treści poznanych, co powoduje dominację pamięci dowolnej nad mimowolną¹⁹.

Omówiony rozwój psycho-społeczny dzieci i młodzieży ukazuje różnorodność wykorzystania i oddziaływania obrazem w procesie edukacyjnym. Nauczyciel – katecheta powinien zwrócić uwagę na ten rozwój, aby stał się źródłem aspiracji, dążeń i jednocześnie motywem zdobywania pogłębionej wiedzy lub podejmowania twórczej działalności wpływających na kreatywność dorastającego człowieka.

¹⁸ Por. *Psychologia, Podręcznik akademicki*, t. 1, s. 314–315.

¹⁹ Por. tamże, s. 311–313.

Obraz w nauce religii

Nieodzownym składnikiem racjonalnie zorganizowanego i realizowanego procesu nauczania – uczenia się są środki dydaktyczne, których zadaniem jest pobudzenie zmysłów ucznia, zwłaszcza wzroku, słuchu, dotyku. Tak rozumiane środki dydaktyczne dzieli się na: słowne, wzrokowe, słuchowe oraz wzrokowo-słuchowe²⁰. Podział ten ukazuje różnorodność spełnianych funkcji, służą bowiem bezpośrednio poznawaniu przez uczniów określonych fragmentów rzeczywistości (funkcja poznawcza); są narzędziem rozwijania zdolności poznawczych oraz uczuć i woli uczniów (funkcja kształcąca); stanowią istotne źródło zdobywanych przez uczniów wiadomości i umiejętności, ułatwiają utrwalanie przerobionego materiału, weryfikację hipotez, sprawdzanie stopnia opanowania wiedzy itp. (funkcja motywacyjna). Na gruncie katechizacji możemy wyróżnić jeszcze dwie specyficzne funkcje środków dydaktycznych, a mianowicie funkcję reprezentatywno-przedstawiającą oraz pośrednicząco-wychowawczą²¹. Jeżeli zaś odniesiemy funkcję do omawianych w tymże artykule obrazów i ilustracji, czy szerzej rozumianej komunikacji audiowizualnej, to możemy wyróżnić trzy zasadnicze funkcje tychże środków: funkcję poznawczo-kształcącą, emocjonalno-motywacyjną oraz interkomunikacyjną²².

Wśród środków dydaktycznych wzrokowo-słuchowych oraz multimedialnych wykorzystywanych w katechizacji szczególną rolę zajmuje obraz. Niestety, istnieje jednocześnie wieloznaczność ujęcia rzeczywistości zwanej obrazem. Według *Słownika języka polskiego*, „*obraz*” może oznaczać: *wizerunek, wyobrażenie czegoś na płótnie, papierze, desce itp., zwykle oprawiony w ramy, zawieszany na ścianie; dzieło plastyczne wykonane na płaszczyźnie za pomocą farb, kredek, ołówka itp.; widok kogoś lub czegoś; krajobraz, scena widzenia lub odtwarzania w pamięci, wyobraźni; wizja. (...); sprawy, zagadnienia tworzące pewną całość... odtwarzać pełny obraz wypadków; rodzaj krótkiego aktu w sztuce teatralnej, scena, odłona... sztuka dzieli się na akty, czasem zwane obrazami; widok na obrazie uzyskany za pomocą projekcji; potocznie cały film (obraz filmowy); obraz fotograficzny... utrwalony na kliszy, na papierze fotograficznym*²³.

²⁰ Por. *Pomoce naukowe*, w: Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, dz. cyt.

²¹ Por. J. Szpet, *Dydaktyka katechezy*, Poznań 1999, s. 240.

²² Por. W. Strykowski, *Ewolucja roli mediów w oświacie*, w: *Media w kulturze, nauce i oświacie. Materiały Konferencji Naukowej*, red. W. Strykowski, A. Zając, Tarnów 1996, s. 21.

²³ Por. *Obraz*, w: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963, t. 5, s. 523–525.

Rozwój współczesnej techniki ukazuje konieczność umieszczenia w powyższym wykazie różnych znaczeń obrazu, również rzeczywistości tworzonej za pomocą programów i grafiki komputerowej oraz techniki multimedialnej. To specyficzny obraz, który może posiadać szczególną jakość i wyrazistość, jednocześnie trwający krótką chwilę na ekranie, a pozostający na długi czas w pamięci i świadomości człowieka. Zjawisko to można nazwać „efektem komputerowym”, a w odniesieniu do czasu mówi się o „czasie realnym”, oraz „przestrzenią wirtualną”²⁴.

Pośród wielu rodzajów obrazów wykorzystywanych w nauce religii szczególne miejsce zajmuje obraz symboliczny, symbol, rysunek, plakat, afisz oraz ilustracja. Symbol, którym posługuje się katecheta, może zawierać w sobie duże bogactwo treści, informacji oraz pobudza ucznia do większego wysiłku intelektualnego. Podobne oddziaływanie posiada rysunek oraz ilustracja, szczególnie wykorzystywana ilustracja małoobrazkowa. Z punktu widzenia katechetycznego oraz dydaktycznego dają one możliwość nawiązania i pogłębienia współpracy z nauczycielem, aktywizują ucznia, pobudzają zmysł estetyczny, dają wreszcie szansę odkrycia nowych talentów²⁵.

Taka różnorodność obrazu wykorzystywanego w edukacji i jego wpływ na efekt dydaktyczny zakłada konieczność wypracowania i stosowania pewnych wskazówek metodycznych. Jak podkreśla S. Kulpaczyński, *w katechezie nie jest najważniejszą rzeczą, czy używamy oryginalnego obrazu, czy kopii, czy posługujemy się zdjęciami lub przezroczami. Obraz stanowi pewną obiektywną całość, która wywołuje subiektywny rezonans u odbiorców. Biorąc pod uwagę ten aspekt pracy z obrazem, należy zwrócić uwagę na „formę”, „sytuację” i „treść”*²⁶. Zastosowany w katechezie obraz w swojej formie ujmuje styl, środki i język obrazu, wyróżniając formę: stylistyczną (specyficzny kunszt), morfologiczną (środki obrazowania), techniczną (technika wykonania), psychologiczną (oddźwięk w psychice odbiorców), estetyczną (wartość estetyczna obrazu). Sytuacja określa stan rzeczy, z którym związany jest obraz, niejako środowisko zaistnienia. Natomiast treść ukazuje wyrażoną w obrazie rzeczywistość, która może być obiektywna, ikonograficzna, historyczna, teologiczna, religijna²⁷.

²⁴ Por. A. Zwoliński, dz. cyt., s. 415–416.

²⁵ Por. R. Podpora, *Pomoce audiowizualne w katechezie*, Lublin 1997, s. 62–69.

²⁶ S. Kulpaczyński, *Obraz, rysunek i ilustracja w katechezie*, w: *Środki audiowizualne w katechezie*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2004, s. 49.

²⁷ Por. tamże, s. 49–50.

Wśród postulatów metodycznych dotyczących zastosowania obrazu w katechezie należy zwrócić uwagę na następujące kwestie: realistyczne ujęcie tematu, zgodne z poznawaną rzeczywistością; pokazywanie typowych cech rzeczy i zjawisk, pomijanie szczegółów niezwiązanych bezpośrednio z tematem; ustawienie rzeczy w taki sposób, aby pokazać ich związki; rozplanowanie całości obrazu, zapewniające usytuowanie ważniejszych elementów na pierwszym planie; ujęcie tematu i rysunkowe jego rozwiązanie, odpowiadające danemu poziomowi nauczania; estetyczne wykonanie obrazu; właściwą techniczną formę przekazu.

Istotne są również następujące cechy charakterystyczne obrazu, ilustracji katechetycznej: kolory winny uwzględniać psychologiczne aspekty oddziaływania barw na człowieka; rysunkowe ujęcie tematu musi być dostosowane do poziomu przygotowania odbiorcy i jego zdolności recepcyjnych; ilustracja musi być czytelna w kontekście wyznaczonej jej roli; treść ilustracji musi odpowiadać zakładanemu celowi dydaktycznemu.

Ilustracja nie powinna posiadać treści wątpliwych, kontrowersyjnych, „z podtekstem”.

Korzyści dydaktyczno-wychowawcze zastosowania obrazu na lekcji religii

Mając na uwadze wpływ edukacji na proces wszechstronnego rozwoju ucznia oraz możliwości wykorzystania różnorodnych środków dydaktycznych oraz metod pracy, warto szukać nowych rozwiązań w swojej pracy dydaktycznej. Taki twórczy wysiłek przyniesie zapewne wymierne korzyści zarówno dla rozwoju ucznia, jak i nauczyciela. Przede wszystkim korzyść ta wyraża się przez pobudzenie do kreatywności i aktywności. Uczeń zachęcony do samodzielnej, twórczej pracy lepiej angażuje swój intelekt i wolę, a przez to bardziej ceni owoce swojej pracy, stając się jednocześnie gwarantem i niejako „strażnikiem” powstałego dzieła. Takie budzenie kreatywności ucznia ma również właściwy wpływ na proces oddziaływania wychowawczego i budowanie własnego świata wartości. Kreatywność jest najczęściej rozpatrywana w kontekście dwóch pojęć: uzdolnień i talentów. Uzdolnienia i talent przypisuje się osobom, ich zachowaniom lub rozpatrywane są w aspekcie twórczości, tj. uzyskiwanych sukcesów, rezultatów, wytworów. Uzdolnienia jako najogólniejsze pojęcie opisuje cechy osobowościowe jednostki (czyli specyficzny zespół cech

charakteru), między którymi najważniejsze to: wysoka inteligencja, kreatywność, wiara w siebie i swoje siły, posiadanie określonych cech osobowościowych, wysoka motywacja i zaangażowanie w określony obszar ludzkiej działalności; zachowania (aktywność zwieńczona sukcesem) oraz osiągnięcia, czyli wytwarzanie produktów istotnego znaczenia dla twórcy i jego otoczenia.

Kreatywność odnosi się do wszelkiej aktywności człowieka, gdyż naukowo udowodniono, że ważna jest twórcza postawa zarówno wobec życia, jak i siebie samego. Dziecko kreatywne – to dziecko otwarte na nowe wrażenia, z wyobraźnią, chętnie przełamujące stereotypy i schematy poznawcze, wystarczająco samodzielne w poszukiwaniach, często innowacyjnych. Postawa twórcza to też twórcze myślenie, a więc umiejętność rozwiązywania problemów, poszukiwania odkrywczych rozwiązań. Z jednej strony kreatywny uczeń, z drugiej – rodzice, nauczyciele, wychowawcy, którzy w życiu codziennym powinni stwarzać mu okazje do rozwijania własnej kreatywności, zarówno w myśleniu, jak i w działaniu²⁸.

Słownik pedagogiczny definiuje kreatywność jako cechę, która określa człowieka twórczego, będącego autorem oryginalnych dzieł teoretycznych bądź praktycznych, będącego swego rodzaju wynalazcą. Kreatywność wreszcie charakteryzuje się gotowością do tworzenia nowatorskich, niekonwencjonalnych pomysłów i rozwiązań²⁹. Możemy zatem uznać to działanie jako tworzenie czegoś „nowego”, „stworzenie czegoś w nowy sposób”, być może jedyny w swoim rodzaju, niepowtarzalny. Jeżeli twórcze działanie człowieka ma wnieść coś nowego w przestrzeń życia, to rozumiemy również jako coś „innego”, „lepszego”.

Kreatywność na płaszczyźnie wychowawczej, dokonująca się za pomocą ilustracji czy obrazu, polegać będzie na budzeniu w katechizowanym odpowiednich postaw, umiejętności, nawyków. Pogłębiona interpretacja obrazu pomaga budować w sobie właściwą, obiektywną ocenę rzeczywistości i zachowań społecznych. Właściwe, kreatywne oddziaływanie wychowawcze nauczyciela pobudzać ma uczniów do ich twórczego i kreatywnego zaangażowania w proces wychowawczy szkoły i społeczeństwa. Kreatywny uczeń charakteryzuje się przede wszystkim niepokojem poznawczym, wyrażanym często przez dociekliwe pytania, bunt i kwestionowanie stawianych tez, pełną głową

²⁸ Por. S. Maksic, *Podsticanje kreativnosti u školi*, IPI Beograd 2006, s. 260.

²⁹ Por. *Kreatywność*, w: Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, dz. cyt., s. 86.

nowych pomysłów, które chce szybko wprowadzić w życie, ale często są one nieugruntowane, co powoduje ciągle zmiany. Uczeń kreatywny w rozwoju umysłowym charakteryzuje się bogatą wyobraźnią, wrażliwością, umiejętnością dostrzegania problemów społecznych. Rozwój społeczny opiera się na bogatej płaszczyźnie zainteresowań, ciekawości otaczającym światem i życiem ludzi.

Kolejną istotną korzyścią wykorzystania obrazu w procesie edukacji, także religijnej, jest niewątpliwie pogłębianie wiedzy, refleksji oraz doświadczenia religijnego. Obraz niesie odpowiedni zasób nowych wyrazów, informacji, budzi nowe doznania estetyczne, a jednocześnie otwiera na przestrzeń otaczającej rzeczywistości życia społecznego, zwłaszcza wspólnoty Kościoła. W ten sposób uczeń staje się niejako żywym bohaterem obrazu, a często także, przez osobistą interpretację treści, swoistym głosicielem przesłania i treści obrazu. Zaszczepiamy w ten sposób w uczniu odpowiedzialność eklezjalną i zapal ewangeliczny.

Często pojawia się postulat, aby lekcje religii oraz inne zajęcia dydaktyczne nacechowane były większym zaangażowaniem uczniów, a przez to odpowiednią dla danego wieku dynamiką i entuzjazmem. Wykorzystanie metod aktywizacyjnych w postaci pracy katechizowanych wraz z nauczycielem nad interpretacją obrazu bądź też samodzielne tworzenie obrazu podczas lekcji jest odpowiednią odpowiedzią na powyższy postulat. Dynamika pracy oraz aktywność ucznia wpłyną zapewne pozytywnie na atmosferę w klasie, właściwą komunikację między uczniami pracującymi w grupie, a także na relację uczeń – nauczyciel. Patrząc głębiej, możemy wnioskować, iż również relacja ucznia do Boga przez powyższe doświadczenie będzie bardziej osobowa, świadoma i ufna.

Podsumowując kwestię wykorzystania obrazu w katechezie, uwarunkowania psycho-społeczne oraz dydaktyczne, a także korzyści, jakie niesie dla procesu edukacyjnego, zdajemy sobie sprawę z wielkiego bogactwa treści oraz możliwości rozwoju tego zagadnienia. Celem powstałego zaledwie rysu problematycznego jest pobudzenie do większej aktywności i kreatywności zarówno ze strony nauczyciela, jak i ucznia. Budzenie takiej postawy niech pomoże właściwie spoglądać na otaczający nas świat i wszechobecny obraz, skutecznie odczytywać współczesne znaki czasu i rozwijać żywą relację interpersonalną. Warto przy tym pamiętać, iż na efektywność kształcenia wpływa m.in. wielość metod, form i środków dydaktycznych.

Summary

The Use of a Picture in Catechesis – Psychological, Social and Educational Dimensions

It is often said that the contemporary era is becoming audiovisual in nature. This means that present-day people communicate not only with the help of words, but also through the use of pictures, illustrations, signs and symbols. We can observe that the culture of the word is being replaced with the ubiquitous culture of the image and observation. This, a broadly understood concept of the image and observation is also present in the space of religious language. The image has become one of the crucial elements of the contemporary catechetical message. The catechist uses illustrations in order to diversify and strengthen the educational process of the student as well as to extend the scope of catechetical communication. Teachers are now readily taking advantage of new communication means, regarding them as an effective aid in knowledge transfer. Thus defined knowledge transfer easily attracts attention, stimulates emotions and motivates to action, due to which it involves the entire human being referring both to their senses, intelligence and feelings.

